

מעדני שבת

פרשת משפטים תשפ"ה

גליון תמ"ג

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

פועל

כתיב (כא, ב) 'כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי חנם'.

נפסק בשו"ע (ח"מ ש"ג ג') התחיל הפועל במלאכה, וחזר בו בחצי היום, חוזר, ואפילו קבל כבר דמי שכירותו ואין בידו לשלם לבעל הבית, יכול לחזור בו והמעות חוב עליו, שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים' ולא עבדים לעבדים. ומ"מ בדבר האבוד הפועל אינו יכול לחזור בו.

הנה מה שהפועל יכול לחזור בו יש לדון האם הוא מדין גרעון כסף וכמו שמצינו בעבד או דין חדש שאע"פ שעבד אינו יכול לחזור בו מ"מ פועל יכול לחזור בו כדי שלא יהיה כעבד. ממה שכתוב כאן שאפי' קיבל כבר דמי שכירות ואינו יכול לשלם אפי' הכי יכול לחזור בו מוכח שהוא אינו מדין גרעון כסף.

הש"ך כתב שבמהרי"ק משמע שהוא דוקא כשאין המעות מזומן בידו לשלם אבל מ"מ יש לו לשלם אבל אם אין לו לשלם כלל אינו יכול לחזור בו, ומפרש שהטעם משום דהוי כדבר האבוד, אבל מדברי השו"ע משמע דאפי' אין לו לשלם כלל יכול לחזור, ואע"ג שאין לו לשלם לא מיקרי בשביל כך דבר האבד.

הקצות כתב שהמהרי"ק חולק על השו"ע וס"ל שמה שהפועל יכול לחזור בו באמצע היום הוא מדין גרעון כסף ולכן בעינן שהוא יכול לשלם לו עכשיו אבל השו"ע ס"ל שאינו מדין גרעון כסף אלא כדי שלא יהיה עבד יש לו זכות לחזור בו ולכן בכל אופן יכול לחזור בו.

הפתחי תשובה מביא חות יאיר שכתב דלכאורה יש מקום לומר דדוקא אם הפועל חוזר בו מהיות פועל לשום אדם אפשר לו לחזור בו כיון שאינו רוצה להיות עבד אבל אם הולך מבעה"ב זה ונשכר אצל אחר, שנשאר עבד לעבדים, דינו כדין קבלן שידע על התחנתו ולא יפסיד בעה"ב דבר. ושוב כתב שבכל אופן הוא יכול לחזור בו כי מפני דכתיב עבדי הם לכן לא אלים קניית האדון בכלי האי למנוע את הפועל מלחזור בו.

כעין זה נחלקו הסמ"ע והב"ח בביאור דברי הרמ"א (סעי' ד') שכתב דוקא שהפועל חוזר סתם אבל אם חוזר מכח יוקר, אין שומעין לו. והסמ"ע מפרש משום דלא נתיפה כח הפועל כדי שישתכר מעות. והב"ח חולק וכתב שהטעם של הרמ"א הוא משום דפועל לא מצי חוזר אלא משום דכתיב עבדי הם, א"כ דוקא בחוזר בסתם דתלינן שאינו חפץ לעבוד יותר, אבל אם חוזר בו מחמת היוקר, א"כ גלי דעתיה דניחא ליה בעבדות. לפ"ז ה"ה היכא שנשכר אצל אחר אינו יכול לחזור בו.

דין זה דוקא בפועל שהוא משועבד לזמן מסוים אבל לא לקבלן כיון שהוא אינו משועבד לזמן מסוים אלא נשכר לעשות מלאכה מסוימת ויכול לעשותה באיזה זמן שירצה לכן אינו דומה לעבד כלל.

גם בפועל עדיין יש בזה משום מחוסר אמנה כשהוא חוזר בו ורק אם היה איזה שינוי שוב אין בו משום מחוסר אמנה. ובכל אופן מבואר שמותר לבעה"ב שיהיה לו תרעומות על הפועל מפני הטורח שצריך עכשיו למצוא פועלים אחרים.

הרמ"א מוסיף ומהאי טעמא אסור לפועל אפי' מלמד או סופר להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית בקבע שלשה שנים. הסמ"ע מפרש דעד ג' שנים שם שכיר עליו דכתיב 'בשלוש שנים כשני שכיר' אבל ביותר מזה יש לו שם עבד. ואע"ג שגם ביותר מג' שנים הוא אינו כעבד ממש דהא יכול לחזור בו באמצע היום מ"מ מאחר שיצא משכיר ויש לו שם עבד הוא כבר עובר על מה דכתיב כי לי בני ישראל עבדים, ורק פחות מג' שאין לו שם עבד וגם אינו דומה לעבד מאחר שיכול לחזור בו מותר. דין זה מהתורה ותמה האמרי ברוך על הקצות למה כתב שהוא רק דין דרבנן. הש"ך כתב שהאיסור הוא דוקא ביותר מג' שנים, וקצת ראייה מהגמ' (שבת קכ"ז:): מעשה באדם א' שירד מגליל העליון והשכיר עצמו אצל בע"ה ג' שנים כו', ומדנקט ג' שנים משמע דטפי לא מצי לאשתעבודי.

עוד כתב הש"ך בשם הבאר שבע דמתוס' (ב"מ י') משמע שמותר אפי' יותר מג' שנים, שכתבו דמותר להשכיר עצמו דדוקא עבד עברי שאינו יכול לחזור בו עובר על עבדי הם. בשו"ת חת"ס (ח"מ קע"ב) כתב שגם תוס' מודה שאם עשה תנאי שאינו יכול לחזור בו הרי הוא אסור כי אז ודאי נחשב כעבד ורק באופן שיכול לחזור בו ס"ל לתוס' שהוא אינו דומה לעבד אע"פ שהוא יותר מג' שנים.

הש"ך כתב שמה שאין להשכיר עצמו ליותר מג' שנים היינו דוקא כשיש לו פרנסה וכסות דבכה"ג אסור למכור עצמו לעבד עברי, אבל אם הוא עני ביותר כשאין לו אפי' כסות דכתבו הרמב"ם וסמ"ג דמותר למכור את עצמו ופשיטא דמותר להשכיר עצמו בקבע ליותר משלוש שנים דלא גרע ממוכר עצמו כך. גם דין זה דוקא בפועל אבל קבלן ודאי מותר לו לקבל על עצמו לעשות מלאכה גם אם הוא יהיה במשך יותר מג' שנים כי קבלן אינו דומה לעבד כלל.

הקצות מביא חות יאיר שמחדש דדוקא פועל במלאכה שאינה מצות ה' אסור אבל במלאכת מצוה כגון להיות חזן או רב בקהילה מותר כי אינו נחשב עבד לעבדים רק עבד לה' ויכול להשכיר את עצמו ליותר מג' שנים. ומה שהרמ"א אוסר במלמד הוא משום שהוא נוטל שכר על שימור התינוקות. הקצות חולק וכתב שגם שעצם המלאכה היא מלאכת שמים אפי' הכי הוא אסור מכיון שהוא משעבד את עצמו לאחרים ובזה הוא עבד לעבדים.

הש"ך כתב שלא להשכיר עצמו להיות בבית בעה"ב בקבע עמו ולהיות סמוך על שלחנו בלי הפסק יותר מג' שנים. משמע דדוקא להיות בבית בעה"ב בקבע דהיינו שע"ז היא מצוי אצלו לשרתו תמיד, דזה נראה כעבד. החת"ס שם כתב דאף שאין הרב אוכל ממש על שלחן בעה"ב, מ"מ אסור, כי כל הקהילה ביחד שכרו אותו ונתנו לו בית אחד מבתיהם ונותנים לו דמי מזונות כאומר לעבדיו צאו ואכלו ושתו וכדומה ואין הרב רשאי לצאת לדור חוץ לשותפות בעיר אחרת היש לך סמוך על שלחנו גדול מזה.

הבצל החכמה (ב' פ"ז) כתב שמבואר בש"ך שהאיסור דוקא כשהוא בלי הפסק יותר מג' שנים, א"כ אפשר דלפי הנהוג בזמנינו שפועל זכאי לתקופה מסוימת של חופש בכל שנה, אין איסור כלל להשכיר עצמו אפי' לזמן מרובה, כיון שבמשך זמני חופש הוא אינו משועבד לבעליו.

כתיב (כא, א) 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם', ודרש' בגמ' לפניהם ולא לפני עכו"ם. נפסק בשו"ע (חו"מ כ"ו) כל הבא לידון בפני ערכאות הרי זה רשע, וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו. והרמ"א מוסיף שיש ביד בית דין לנדותו ולהחרימו עד שיסלק יד העובדי כוכבים מעל חבירו.

רבינו בחיי כתב כל המניח דיני ישראל ודן בערכאות של גוים הרי זו עבירה אחת שהיא חומר לכמה עבירות, כי משרשה יפרו וירבו ענפי חטאים גדולים, כי ידוע שהרציחה מן העבירות החמורות שבתורה, והעונש חמור מאוד, לפי שהוא שופך דם האדם, ומאבד נפש אחת מן העולם, ולא איבד את הנרצח לבדו, כי אם העתידים לצאת ממנו ואין להם סוף, ואעפ"י שעון הרציחה חמור עון הגזל וחילול ה' חמור ממנו, כי הרוצח נמחל לו בתשובה אבל בגזל אין התשובה מועילה לו עד שיחזיר הגזל, ואם אינו מחזיר אינו נמחל לו לעולם, וכן בחילול השם דרשו חז"ל (יומא פ"ו). מי שיש חילול השם בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת.

ושתי העבירות האלו החמורות יותר מן הרציחה, שתיהן נכללות בעון ערכאות של גוים, חילול השם שהרי זה בודאי מחלל את השם ונותן כבוד לגוים, וכן גזל כי המוציא ממון בערכאות של גוים ה"ז גזל גמור, וכיון שאינו חושבו לגזל על כן אינו מחזיר וממילא אין לו מחילה לעולם.

כתיב (כא, כו) 'וכי יכה איש את עין עבדו'. החתם סופר מביא ריב"ש שמסופק אם התחיל העבד לעשות דברים שלא כהוגן נגד האדון ועל ידי זה נעשה מריבה בניהם עד שמכח מריבה זו היכה ושיחת האדון את שן עבדו או את עינו, אם גם בזה נאמר לחפשי ישלחנו.

וכתב שיש לפשוט ספק זה ממה שאמרו חז"ל (ברכות ה'). יסורין ממרקין עונותיו של אדם ק"ו משן ועין, ומה שו"ע שהיא אחד מאבריו של אדם יוצא בהן לחירות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם לא כ"ש, ודבר ידוע שעוונותינו גורמים שהקב"ה מביא עלינו יסורין ואנו גרמנו לנו זה, ואעפ"י כ"ל למדו ק"ו משן ועין, א"כ מוכח שגם בשן ועין הדין כך שאם העבד התחיל מריבה עם אדונו ובא עי"ז ששיחת עינו או הפיל שינו שישלחנו לחפשי.

כתיב (כג, כה) 'ועבדתם את ה' אלקיכם וברך את לחמך ואת מימך', מדקדקים המפרשים אמאי בעבודה כתיב לשון רבים, ובברכה לשון יחיד.

האפריון מפרש כי העבודה ראויה להיות דוקא בצבור, אבל האכילה ראויה להיות ביחידית, עפ"י מה דכתיב (קהלת ה, יא) 'מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישן', כי האדם מצד עצמו אם לא היה מסתכל באחרים היה מסתפק במה שיש לו, ואך ע"י מה שהוא מסתכל באחרים שיש להם יותר מזהי מפריע לו. וזהו דכתיב 'מתוקה שנת העובד' כלומר שהיה מתוק לו אם מעט ואם הרבה יאכל רק 'והשבע לעשיר' כלומר מה שהוא רואה שהעשיר יש לו יותר זהו איננו מניח לו להעובד לישן. ולפי"ז י"ל דלהכי כתיב הברכה בלשון יחיד, להורות כי לא תחשב לו הברכה רק אם יתראה ליחיד שלא יסתכל באחרים, אבל אם יסתכל באחרים ויראה שהם עשירים ביותר לא תחשב לו ברכתו כי יתקנא בהם.